УДК 81’37=811.11
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/104-18

Віктор ДРЕБЕТ,
orcid.org/0000-0003-2824-793X
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) vdrebet@ukr.net

Іван ЯЦЮК,
orcid.org/0000-0001-9575-8479
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) navi_m@ukr.net

Микола КЕБАЛО,
orcid.org/0000-0002-3339-9412
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) kebalo@ukr.net

СЕМАНТИЧНЕ ДЕКОДУВАННЯ ІМЕННИКА З ВІДМІНКОВОЮ РОЛЛЮ NOMINATIV: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ВИМІР МІНІМІЗАЦІЇ ЗУСИЛЬ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ТА ПРЕСИ)

Представлена робота є початковим етапом дослідження іменника у кореляції з відмінковими ролями у німецькій мові. З лінгвосинергетичних позицій проаналізовано генерування іменникового змісту з відмінковою роллю Nominativ у сучасних німецькомовних текстах художнього та публіцистичного стилів. В синергетичному розумінні автори статті проводять паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесень, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесень. Якщо в синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні містять закодовану структуровану інформацію, то в цьому ж руслі у роботі розглянуто реалізацію слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні як декодування інформації. Запропонований у цій статті лінгвосинергетичний формат дослідження передбачає, що мова як саморегулювальна система під впливом зовнішньої енергії та інформації виробила механізм відповідної репрезентацій іменника як ідентифікатора-носія глибинного змісту різних відмінкових ролей у німецькомовному просторі художньої прози та преси. Отримані на підставі синергетично-квантитативного підходу результати екстрапольовано на лінгвосинергетичні моделі самоорганізації іменникового найменування згідно з принципом мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на оптимальне декодування семантичного обсягу полісемічних або моносемічних іменників у кореляції з відмінковою роллю Nominativ у німецькомовній художній прозі та пресі. Створені на у такий спосіб синергетичні моделі доводять, що семантичний вимір моносемічної моделі іменника та головних номінацій полісемічної моделі з відмінковою роллю Nominativ знаходяться у напрямі прогресу, а семантичний вимір похідних номінацій полісемічної моделі – регресу. Такі дослідження дозволяють прогнозувати у подальшому прогрес або регрес іменникового буття у синергетичному циклі «порядок – хаос – порядок».

Ключові слова: *глибинний відмінок, відмінкова роль Nominativ, синергетичний вимір мінімізації зусиль, ментальний лексикон людини, лінгвосинергетика, декодування іменника, полісемічна/моносемічна модель.*

Viktor DREBET,
orcid.org/0000-0003-2824-793X
Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of German Philology and German Language Teaching Methods
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) vdrebet@ukr.net

Ivan YATSYUK,
orcid.org/0000-0001-9575-8479
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology and German Language Teaching Methods
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) navi_m@ukr.net

Mykola KEBALO,
orcid.org/0000-0002-3339-9412
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology and German Language Teaching Methods
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) kebalo@ukr.net

THE SYNERGETIC DIMENSION OF NOUN DECODING WITH THE CASE ROLE NOMINATIV: (ON THE BASIS OF GERMAN-LANGUAGE FICTION AND PRESS)

The presented work is the first stage in the study of the noun in correlation with its case roles in the German language. From the linguosynergistic point of view, the article analyzes the generation of noun content in relation to the case role Nominativ in modern German-language texts of literary and publicist styles. In a synergetic sense, the authors of the article draw parallels between the dictionary as a representative of the linguistic generalization of the structured amount of knowledge of the learned extralinguistic reality and the mental lexicon, which is not an arbitrary accumulation of contributions, but constitutes a structured hierarchical system of such contributions. If lexical units in the synergetic sense and their meanings at the language level contain coded structured information, then in the same aspect the paper considers the implementation of the word in one of its meanings at the speech level as information decoding. The linguosynergetic format of the research proposed in this article assumes that language as a self-regulating system under the influence of external energy and information has developed a mechanism of different representations of noun as an identifier that conveys the deep content of various case roles in German-language fiction and press. The results obtained on the basis of the synergetic-quantitative approach are extrapolated to linguosynergetic models of self-organization of noun names according to the principle of minimization of efforts, which directs the human mental lexicon to optimal decoding of semantic volume of polysemic or monosemic nouns in relation to the case role Nominativ in German-language fiction and press. The synergistic models constructed in this way demonstrate that in the German-language fiction and press texts we studied, the semantic dimension of the monosemic noun model and the main nominations of the polysemic model with the case role Nominative are oriented toward progress, while the semantic dimension of the derived nominations of the polysemic model is oriented toward regression. Such studies allow us to prognosticate the future progress or regression of the noun's existence within the synergetic cycle of "order – chaos – order."

Key words: *deep case, case role Nominativ, synergetic dimension of least effort, human mental lexicon, linguosynergetics, noun decoding, polysemic/monosemic model.*

Постановка проблеми. Іменник охоплює позамовний світ як «субстанцію» або «предмет», але не лише семантична функція субстантивує екстралінгвістичну дійсність. Граматичні категорії іменника є усталеними категоріями, які виникали і розвивались у певній мові та прив'язувались до мовних традицій, щоб у той чи інший спосіб позначати предмети й явища позамовного світу. Категорії проявляють спосіб пізнання і спосіб мовного охоплення людиною буття. У синергетичному розумінні можна говорити про те, що німецька мова як саморегулювальна система під впливом зовнішньої енергії та інформації виробила механізм репрезентацій іменника з категорією відмінка, що виражає мовний логіцизм прояву граматичного буття цієї частини мови. Мислення мовців протікає у межах мови, де під впливом екстралінгвістичних реалій формується когнітивна база для ментального лексикону, що сприймає та опрацьовує мовну та позамовну дійсність. Запропонований у цій статті лінгвосинергетичний формат підхід дозволяє дослідити дію

синергетичного закону докладання найменших зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на семантичне декодування та опрацювання іменникового змісту у співвіднесенні з категорією відмінка реалізованих іменників у німецькомовних текстах художнього та публіцистичного стилів. семантичне декодування іменника з відмінковою роллю Nominativ представляє першим етап нашої наукової розвідки.

Аналіз досліджень. Внаслідок засвоєння екстралінгвістичної реальності та супроводжуючої її лексикалізації більшість об'єктів та явищ дійсності субстантивуються. Набуваючи статусу іменника, вони починають функціонувати як назви предметів, процесів чи ознак. Саме через це іменник завжди залишався одним із ключових об'єктів мовознавчого аналізу, зокрема, у галузі германського мовознавства. Наприклад, у германському мовознавстві сюди належать праці, присвячені вивченню частиномовних характеристик іменника (Erben, 1961, Maineke, 1996), його семантичної структури (Busse, 2012, Wotjak, 1971), семантичних ролей (Primus, 2012). У форматі «глибинної граматики» значення відмінків іменника у німецькій мові досліджує Г. Гельбіг (Helbig, 1998), Г. Брінкманн (Brinkmann, 1971). Як представникам і послідовникам школи лінгвосинергетики, для нас є очевидною необхідність вивчення іменникової лексики з категорією відмінка також й крізь призму лінгвосинергетичної парадигми.

На сьогодні синергетику розглядають як новий науковий напрям (Домброван, 2011), як міждисциплінарне мислення (Haken, 2016). У лінгвістиці залучають квантитативні методи дослідження синергетичних процесів нелінійності, ієрархічності та динамічності розвитку мови (Altmann, 1991, Köhler, 1986, Кійко, 2015). Лінгвосинергетичний підхід із залученням квантитативних методів дослідження дає змогу об'єктивно проаналізувати на синхронічному зрізі результати саморегуляції й становлення іменників з огляду на пройдений ними синергетичний цикл порядок – хаос – порядок, зокрема й у рамках вибудовування іменникового змісту з певною відмінковою роллю на рівні мовлення, і в такий спосіб поповнити германське мовознавство новими знаннями про життєвий цикл іменника у сучасній німецькій мові.

Мета статті. У статті поставлено за мету дослідити дію синергетичного закону докладання найменших зусиль, скерованих на декодування семантичного обсягу полісемічної та моносемічної моделей слова у кореляції з відмінковою роллю *Nominativ* у сучасному німецькомовному просторі художньої прози та преси.

Виклад основного матеріалу. Пізнання світу та засвоєння знань про нього завжди розглядалися у нерозривній єдності з мовою. Як було зазначено вище, граматичні категорії виникали і розвивались у певній мові та прив'язувались до мовних традицій. При розгляді категоріального значення іменника буде доцільним співвідносити логіку з граматикою, про доречність зіставляти граматичні категорії з психологічними. Психологічні категорії пов'язані з мисленням, яке не може бути відірваним від мови, оскільки, з одного боку, мислення і логіка коріняться у мові, черпають свої форми вираження з мови, а, з іншого боку, сприяють мовному засвоєнню предметів і явищ з позамовного світу. Е. Майнеке наводить кантівське формулювання категорій як універсальних пізнавальних можливостей людини: «Лише можливості мислення дозволяють людині впорядковано рухатись у хаосі реальності. За допомогою категорій вона має масштаб судження. За допомогою категорій людина може розуміти дійсність» (Maineke, 1996: 135). Тому, говорячи про психологічні та граматичні категорії, потрібно виходити з діалектичного зв'язку мислення і мови. У В. Адмоні ми знаходимо критерії виокремлення категорій з логічних позицій. Автор розрізняє логічно-граматичні та комунікативно-граматичні категорії, зокрема категорії відмінка і числа він відносить до логічно-граматичних категорій, а категорії особи, часу, способу дії – до комунікативно-граматичних (пор. Admoni, 296: 4–5). Категорії проявляють спосіб пізнання і спосіб мовного охоплення людиною буття. Тому з позиції лінгвосинергетики можна говорити про те, що іменник з категорією відмінка у німецькій мові є виразником мовного логіцизму граматичного буття цієї частини мови.

У німецькій мові рамки своєї частиномовної автономії іменник демонструє, серед іншого, тим, що він представлений артиклем. Артикль вказує тут на так звані відмінкові ролі (Maineke, 1996: 93). Г. Гельбіг пише про те, що поняття «відмінок» відноситься, з одного боку, до таких одиниць як називний відмінок, знахідний відмінок, давальний відмінок і родовий відмінок, з іншого боку, воно належить до таких одиниць, як *Agens, Patiens, Instrumental* і т.д. У першому випадку йдеться про відмінок на поверхні *Oberflächenkasus*, а у другому – про глибинний відмінок *Tiefenkasus* (Helbig, 1998: 1). У цьому зв'язку доцільно згадати теорію Ч. Філмора про «глибинний відмінок», за якою різні відмінки виконують свої змістові «ролі» (детальніше див. Fillmore, 1968). Р.С. Джекендофф, у свою чергу, виступає за термін «відмінкові ролі» (детальніше див. Jackendoff, 1972).

Ця «глибинна граматика» розрізняє таким чином морфологічно маркований відмінок, який може зчитуватись безпосередньо зі словоформи, та змістові категорії, які представлені цим відмінком. Прикладами таких глибинних відмінків є *Agentiv, Instrumental, Faktitiv, Lokativ, Objektiv*. Такий поділ на глибинні та поверхневі відмінки показує, як у лінгвістиці було здійснено пошук за відмінковими значеннями, що привело до цілого ряду теорій про відмінки. Так, наприклад, локалістична теорія робила спроби звести непрямі відмінки – давальний, родовий та знахідний – до просторової тріади «де», «звідки» і «куди» (як основні значення) і вивести з цього всі конкретні вживання (Helbig, 1998: 2). У відмінкових теоріях змісту роблять спроби постулювати значення для (поверхневих) відмінків незалежно від їх синтаксичних функцій. Наприклад, Г. Брінкманн трактував у німецькій мові називний відмінок як відмінок суб'єкта, ідентичності та звертання, знахідний відмінок описується як відмінок об'єкта, відмінності (в опозиції об'єкта до суб'єкта), давальний – як відмінок фінальності або цільової зумовленості, а родовий – як відмінок іменникових відношень (пор. Brinkmann, 1971: 60–62, 404–407). Робимо висновок, що відмінкові ролі описують участь живих осіб, ролі речей у процесах та станах, виражених у мові іменниковим складом.

Беручи до уваги те, що відмінки виконують свої змістові ролі щодо речей і явищ позамовної дійсності, позначених іменником, вважаємо за доцільне дослідити синергетику декодування семантики іменникової лексики у співвіднесенні зі змістовим логіцизмом відмінкових ролей у німецькій мові. Синергетичний принцип *збереження мовної енергії* та докладання найменших зусиль у цьому випадку передбачає, що ментальний лексикон людини буде оптимально скеровано на декодування й опрацювання інформаційно-іменникового змісту з відповідним семантичним обсягом у рамках вибудовування іменникового змісту з певною відмінковою роллю у сучасних німецькомовних текстах художньої прози та преси.

Представлена робота є початковим етапом нашого дослідження. З позицій синергетичного закону мінімізації зусиль та збереження мовної енергії ми пропонуємо проаналізувати декодування та трансформацію семантичного обсягу декодованої інформації полісемічної та моносемічної моделей іменника у кореляції з відмінковою роллю *Nominativ* у сучасній німецькомовній художній прозі та пресі.

З огляду на універсальний характер полісемії, сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів у структурі іменника утворює ієрархічні відношення на мовному рівні між його головним та похідним значеннями. Людина звертається до слів та їх значень для потреб комунікації, внаслідок чого активуються знання, акумульовані пам'яттю. Пам'ять виступає у ролі ментального лексикону людини. С. Лебнер пише про те, що «лексеми утворюють лексикон мови, велетенську комплексну структуру у головах мовців» (Löbner, 2015: 48). З позицій когнітивізму ментальний лексикон не є довільним накопиченням внесеної інформації, він представляє собою структуровану систему, в якій кожне внесення визначається своїм рангом, тобто своїм відношенням до інших внесень у лексикон, тому лексичні одиниці зберігаються у вигляді організованих взаємозв'язків (Schwarz-Friesel, 1996: 126). Подібним чином значення слова ми трактуємо з синергетичних позицій вслід за А. В. Колмогоровою як відкриту структуру знань і досвіду, співвідносну з іншими структурами знань (пор. Дребет, 2017: 57). Тому вважаємо, що у синергетичному розумінні доцільно проводити паралелі між словником як представником мовного узагальнення про структуровану суму знань засвоєної позамовної дійсності та ментальним лексиконом, який не є довільним накопиченням унесень, а становить структуровану ієрархічну систему таких унесень. Якщо в синергетичному розумінні лексичні одиниці та їх значення на мовному рівні містять закодовану структуровану інформацію, то в цьому ж руслі потрібно розглядати реалізацію слова в одному зі своїх значень на мовленнєвому рівні як декодування інформації.

Американський лінгвіст Дж. Ціпф екстраполював універсальний принцип найменшого докладання зусиль у поведінці та діях людини на мову (Zipf, 1949: 255). Виходячи з цього положення, потрібно перевірити дію синергетичного принципу економії зусиль під час декодування семантичного обсягу іменника у співвіднесенні з відмінковою роллю *Nominativ* у сучасних німецькомовних текстах художньої прози та преси. Головні номінації корелюють із реалізацією головного значення слова, а похідні – з похідними значеннями. Окрім цього, на рівні мовлення також відбуватиметься реалізація іменників, які на рівні мови є моносемічними і, таким чином, представлятимуть реалізацію номінацій моносемічного іменникового потенціалу.

Висунута у роботі **гіпотеза** передбачає, що оскільки найближчі відстані у лексичній структурі слова на мовному рівні є найближчими в зіставленні зі структурами знань ментального лексикону

людини, то вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* за синергетичним принципом збереження мовної енергії й мінімізації зусиль найоптимальніше скеровуватиме ментальний лексикон людини передусім на декодування моносемічної моделі іменника, а також оптимально – хоч і меншою мірою – на декодування найближчої семантичної відстані виміру полісемічної моделі, яка представлена головною номінацією слова як у німецькомовних текстах художнього, так і публіцистичного стилю.

Джерельної базою нашого дослідження слугують прозові твори німецьких, австрійських і швейцарських письменників та інтернет-видання німецької, австрійської та швейцарської преси. Для встановлення реалізацій багатозначного іменника у ролі головних і похідних номінацій та реалізації номінацій моносемічного іменника з відмінковою роллю *Nominativ* у синтаксичних рамках німецькомовної художньої преси і прози ми здійснювали компонентний аналіз значення іменника на основі трьох авторитетних тлумачних словників *Duden* (https://www.duden.de), *Wahrig* (Wahrig, 2007) і *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache*, скорочено *DWDS* (http://www.dwds.de). Наша процедура інтерпретації кінцевих даних зводиться не до підрахунку різної кількості значень слова у трьох словниках, а до порівняльного компонентного аналізу й отримання даних про головну номінацію як про головне значення слова і про похідну номінацію, яка може охоплювати різну кількість похідних значень слова у трьох словниках. За кінцеві дані про належність до певного типу номінацій вважались дефініції, що співпадали у принаймні у двох з трьох словників.

Для встановлення типу реалізованих номінацій на основі аналізу словникових визначень використано методи компонентного і контекстуального аналізу; для перевірки істинності та теоретичної значущості отриманих результатів – методику квантитативного аналізу (хі-квадрат). На підставі синергетично-квантитативного підходу потрібно було створити синергетичні моделі декодування семантичного обсягу іменників з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькій мові, теоретичним обґрунтуванням яких слугувало попереднє обчислення емпіричних величин з допомогою формули χ^2 (хі-квадрат). Мінімальна теоретично значуща сума критерію хі-квадрат складає χ^2=3,84, що свідчитиме про існуючий зв'язок між досліджуваними величинами з показником від 3,84 і більше (детальніше див. Дребет, 2017: 142 і далі). Відповідно, показники формули χ^2 кореспондували у нашому випадку з конструкціями синергетичних моделей. Це інтерпретувалось як критично значимий показник відповідності кількості контекстуальних реалізацій синергетичному закону мінімізації зусиль, направлених на декодування семантичного обсягу полісемічної або моносемічної моделі іменника з відмінковою роллю *Nominativ*. Крива з позитивним показником у напрямку плюс буде інтерпретуватись у наших моделях як відповідність синергетичному закону збереження зусиль у мові, а з негативним показником у напрямку мінус – як невідповідність.

Таким чином, на цьому етапі дослідження іменників у кореляції з відмінковою роллю *Nominativ* отримано 5797 реалізацій з німецькомовної преси і 5695 реалізацій з німецькомовної художньої прози. Відповідно, це склало 11492 реалізації з поміж усіх 40000 реалізацій іменників з відмінковими ролями у німецькомовних текстах художнього та публіцистичного стилів. Наведемо приклади реалізації іменників з відмінковою роллю *Nominativ*. Відповідні іменники виділено підкресленням.

Іменники з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовних текстах публіцистичного стилю. Наприклад:

1) „*Die Bruderschaft gilt als Keimzelle des politischen Islam, aus der später militante und terroristische, aber auch gemäßigte und liberale Strömungen hervorgingen, vom Terrornetzwerk al-Qaida bis zur türkischen Partei für Gerechtigkeit und Entwicklung*“ (Ein Traum von Freiheit: http://www.spiegel.de).

У наведеному вище реченні іменниковий зміст з відмінковою роллю *Nominativ* спочатку генерується іменником у називному відмінку *Bruderschaft*, який тут виступає у ролі головної номінації, оскільки реалізується у своєму головному або першому значенні: ***die Bruderschaft* – 1.** *kirchliche Körperschaft von Geistlichen u. Laien* (Duden); ***die Bruderschaft* – 1.** *kirchliche Körperschaft von Geistlichen und Laien* (DWDS); ***Bruderschaft* – 1.** *freiwillige Vereinigung von Klerikern u. Laien ohne Gelübde* (Wahrig). Наступний іменник у називному відмінку *Keimzelle* реалізує у наведеному контексті своє похідне словникове значення, а тому виступає у ролі похідної номінації: ***die Keimzelle* – 2.** *Ausgangspunkt, allererster Anfang von etw., aus dem sich ein größeres Ganzes entwickelt* (Duden); ***die Keimzelle* – 2.** (fig.) *kleinste Einheit, aus der sich etwas Größeres entwickelt, Ausgangspunkt* (Wahrig). Завершує генерувати іменниковий зміст речення з відмінковою роллю *Nominativ* іменник у називному відмінку *Strömungen*, який також демонструє реалізацію свого похідного значення: ***die***

***Strömung* – 2.** *geistige Bewegung, Richtung, Tendenz* (Duden); ***die Strömung* – 2.** *Richtung, Tendenz* (DWDS); ***die Strömung* – 2.** (fig.) *geistige Bewegung* (Wahrig).

Отож у цьому реченні спостерігаємо генерування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* двома типами номінацій: один іменник представляє реалізацію головної номінації полісемічного потенціалу слова, а два інші – похідної. З погляду лінгвосинергетики констатуємо, що вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що», демонструє у наведеному випадку декодування семантичного потенціалу, активованого виключно головними і похідними номінаціями полісемічної моделі слова, при чому активація похідних номінацій переважає над головними. Декодування семантичного потенціалу номінацій моносемічної моделі при вираженні відповідного іменникового змісту за допомогою називного відмінка мовою преси у цьому реченні відсутнє;

2) „*Wermutstropfen bleibt die anhaltend hohe Arbeitslosigkeit – die Wirtschaft wächst zu schwach, um hier eine Wende herbeizuführen*" (IHS sieht Österreich auf Wachstumskurs: https://www.tagblatt-wienerzeitung.at).

У наведеному вище реченні іменниковий зміст з відмінковою роллю *Nominativ* спочатку генерується іменниками у називному відмінку *Wermutstropfen* і *Arbeitslosigkeit*, які представляють реалізацію свого моносемічного словникового потенціалу: ***der Wermutstropfen* –** *etw., was zwischen sonst Schönem doch ein wenig schmerzlich berührt, was den positiven Gesamteindruck von etw. beeinträchtigt* (Duden); ***der Wermutstropfen* –** *ein wenig Bitternis, Bitterkeit* (DWDS); ***der Wermutstropfen* –** *ein Hauch Bitterkeit, etwas Schmerzliches* (Wahrig); ***die Arbeitslosigkeit* –** *Erwerbslosigkeit* (DWDS); ***die Arbeitslosigkeit* –** *Mangel an Arbeitsgelegenheit mit Verdienst; Erwerbslosigkeit* (Wahrig). Завершує генерувати іменниковий зміст речення з відмінковою роллю *Nominativ* іменник у називному відмінку *Wirtschaft*, який тут виступає у ролі головної номінації, оскільки реалізується у своєму головному, або першому, значенні: ***die Wirtschaft* – 1.** *Gesamtheit der Einrichtungen u. Maßnahmen, die sich auf Produktion u. Konsum von Wirtschaftsgütern beziehen* (Duden); ***die Wirtschaft* – 1.** *Gesamtheit aller ökonomischen und wissenschaftlich-technischen Prozesse und der dazu notwendigen Einrichtungen, die zur erweiterten Reproduktion eines Landes gehören und deren sozialökonomischer Charakter durch die jeweils herrschenden Eigentumsverhältnisse bestimmt wird, Volkswirtschaft* (DWDS); ***die Wirtschaft* – 1.** *planmäßige Tätigkeit sowie alle damit verbundenen Einrichtungen zur Erzeugung, Verteilung u. Verwendung von Gütern* (Wahrig).

Отож у наведеному вище реченні спостерігаємо генерування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* двома типами номінацій: два іменники демонструють реалізацію моносемічного потенціалу слова і один – головної номінації. З погляду лінгвосинергетики констатуємо, що у вибудовуванні іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії *у* контексті відношень «хто, що», домінує у цьому випадку активація семантичного декодування номінацій моносемічної моделі слова. Декодування семантичного потенціалу, який несе у собі полісемічна модель, представлено лише активацією головної номінації полісемічної моделі іменника при вираженні відповідного іменникового змісту речення за допомогою називного відмінка мовою преси.

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній пресі зафіксовано 5757 реалізацій, 2317 з яких належить до моносемічних іменників, 2261 реалізацію представляють головні номінації і 1179 – похідні. Створену на основі показників хі-квадрат синергетичну модель декодування подано на рисунку 1:

Вибудувана на основі показників хі-квадрат синергетична модель рисунка 1 демонструє, що крива декодування семантики моносемічної моделі сягнула найвищої точки 25,1 у напрямку плюс, крива декодування семантики головних номінацій полісемічної моделі іменника досягла у напрямку плюс нижчої точки 24,37. У напрямку мінус спостерігаємо семантичне декодування похідних номінацій полісемічної моделі іменника (0,002).

Таким чином, статистично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній пресі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування і опрацювання семантики моносемічного потенціалу. У цьому випадку кращі кількісні показники моносемічних іменників демонструють і кращі показники відповідних статистичних обчислень. Висота точки декодування семантичного потенціалу, який несуть у собі головні номінації полісемічної моделі слова, також свідчить на користь згаданого синергетичного закону.

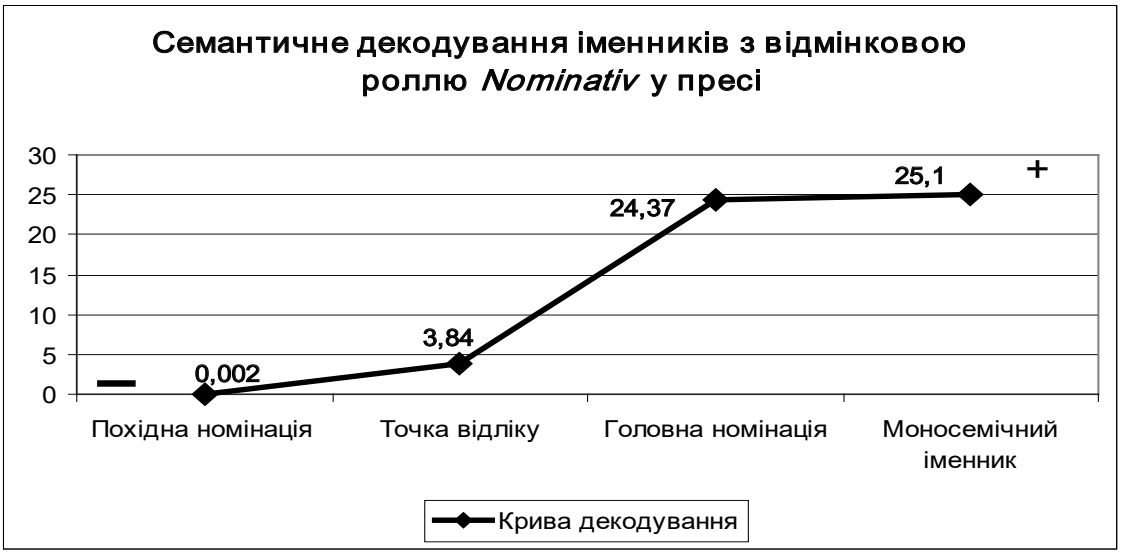

Рис. 1. Синергетична модель семантичного декодування іменників з відмінковою роллю Nominativ у німецькомовній пресі

З погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що іменникове найменування з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що» оптимально скеровує ментальний лексикон людини на декодування семантичного обсягу номінацій моносемічних іменників та головних номінацій полісемічних іменників і тим самим врівноважує потреби генерування іменникового змісту з цією відмінковою роллю у німецькомовних текстах публіцистичного стилю.

Іменники з відмінковою роллю у *Nominativ* у німецькомовних текстах художнього стилю. Наприклад:

3) „*In der Regel aber klopfte man ihm auf die Schulter, nannte man in 'mon vieux pot' und gab ihm zu verstehen, dass unsereins, womit gemeint war, unsereins die armen Schlucker, auch nur ein Spielball der da oben gewesen seien*" (Kolb, 1996: 225).

У наведеному вище прикладі іменник у називному відмінку Schlucker генерує іменниковий зміст речення з відмінковою роллю *Nominativ* своїм моносемічним мовним потенціалом: ***der Schlucker*** – (umgangssprachlich) **ein armer Schlucker**: *mittelloser, bedauernswerter Mensch* (DWDS); ***der Schlucker*** – fig.; umg. **armer Schlucker:** *armer Kerl, bedauernswerter Mensch* (Wahrig). Ще один іменник у називному відмінку *Spielball* демонструє реалізацію свого похідного словникового значення, тобто генерує іменниковий зміст у ролі похідної номінації: ***der Spielball*** – **2.** *Person od. Sache, die jmdm. od. einer Sache machtlos ausgeliefert ist* (Duden); ***der Spielball*** – **2.** (fig.) *macht–, willenloses Werkzeug* (Wahrig).

Отож у наведеному вище реченні спостерігаємо генерування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* двома типами номінацій: один іменник демонструє реалізацію моносемічного потенціалу слова, а другий – реалізацію похідної номінації полісемічного потенціалу слова. З погляду лінгвосинергетики вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що», демонструє у цьому випадку рівномірне декодування семантичного потенціалу, активованого номінаціями моносемічної моделі слова та похідними номінаціями полісемічної моделі слова. Активація семантичного декодування головної номінації полісемічної моделі іменника при вираженні відповідного іменникового змісту за допомогою називного відмінка мовою художньої прози у поданому реченні відсутнє;

4) „*Der Sarg war noch nicht hinabgelassen, der Pfarrer las aus der Bibel vor, neben ihm, den Schirm für beide hochhaltend, der Totengräber in einem lächerlichen frackartigen Arbeitergewand, frierend von einem Bein auf das andere tretend*" (Dürrenmatt, 1962: 73).

У наведеному вище прикладі іменники у називному відмінку *Sarg* і *Pfarrer* генерують іменниковий зміст речення з відмінковою роллю *Nominativ* своїм моносемічним мовним потенціалом: ***der Sarg*** – *meist aus Holz, auch aus Metall gefertigtes) kastenförmiges, längliches Behältnis mit Deckel, in das ein Toter gelegt wird* (Duden); ***der Sarg*** – *großer, länglicher, meist hölzerner Kasten mit Deckel, in den der Leichnam gelegt wird* (DWDS); ***der Sarg*** – *langer, meist hölzerner Kasten, in den jmds.*

Leichnam gelegt wird (Wahrig); ***der Pfarrer*** *– einer Gemeinde, Pfarrei vorstehender Geistlicher einer christlichen Kirche* (Duden); ***der Pfarrer*** *– mit den Pflichten für den Gottesdienst und die Seelsorge in einer Gemeinde beauftragter evangelischer oder katholischer Theologe, Pastor* (DWDS); ***der Pfarrer*** *– theologisch ausgebildeter Inhaber der gottesdienstl. u. seelsorgerl. Pflichten innerhalb einer Gemeinde* (Wahrig). Іменник у називному відмінку *Totengräber* генерує іменниковий зміст речення у ролі головної номінації, оскільки у розглянутому контексті реалізується його головне значення: ***der Totengräber*** **– 1.** *Arbeiter, der auf einem Friedhof Gräber aushebt* (DWDS); ***der Totengräber*** **– 1.** *Angestellter des Friedhofsamtes, der die Gräber gräbt* (Wahrig).

Отож у наведеному вище реченні спостерігаємо генерування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* двома типами номінацій: два іменники демонструють реалізацію моносемічного потенціалу слова і один – реалізацію головної номінації. З погляду лінгвосинергетики констатуємо, що у вибудовуванні іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що», домінує у цьому випадку активація декодування семантики моносемічної моделі слова. Декодування семантичного потенціалу, який несе у собі полісемічна модель, представлена лише активацією головної номінації полісемічної моделі іменника при вираженні відповідного іменникового змісту речення за допомогою називного відмінка мовою художньої прози.

Всього у групі іменників з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній художній прозі зафіксовано 5695 реалізацій, 2734 з яких належить до головної номінації, 1781 реалізація належить до моносемічних іменників і 1180 реалізацій представляють похідні номінації. Створену на основі показників хі-квадрат синергетичну модель декодування подано на рисунку 2:

Створена на основі показників хі-квадрат синергетична модель рисунка 2 демонструє, що крива семантичного декодування моносемічної моделі сягнула найвищої точки 102,89 у напрямку плюс, крива декодування семантики головних номінацій полісемічної моделі іменника сягнула у напрямку плюс точки 90,28. У напрямку мінус спостерігається декодування семантики похідних номінацій полісемічної моделі іменника (0,28).

Таким чином, статистично доведеним і теоретично обґрунтованим є той факт, що у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* у німецькомовній художній прозі синергетичний цикл реалізацій іменника найоптимальніше демонструє мовний логіцизм мінімізації зусиль, що скеровує ментальний лексикон людини на декодування і опрацювання семантики моносемічного потенціалу, хоча у кількісному відношенні моносемічні іменники поступаються реалізаціям головних номінацій полісемічної моделі слова. Висота точки декодування семантичного потенціалу, який несуть у собі головні номінації полісемічної моделі слова, також свідчить на користь цього синергетичного закону.

З погляду лінгвосинергетики можна говорити про те, що іменникове найменування з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що», оптимально скеровує ментальний лексикон людини на декодування семантичного обсягу номінацій моносемічних іменників та головних номінацій полісемічних іменників і тим самим врівноважує потреби генерування іменни-

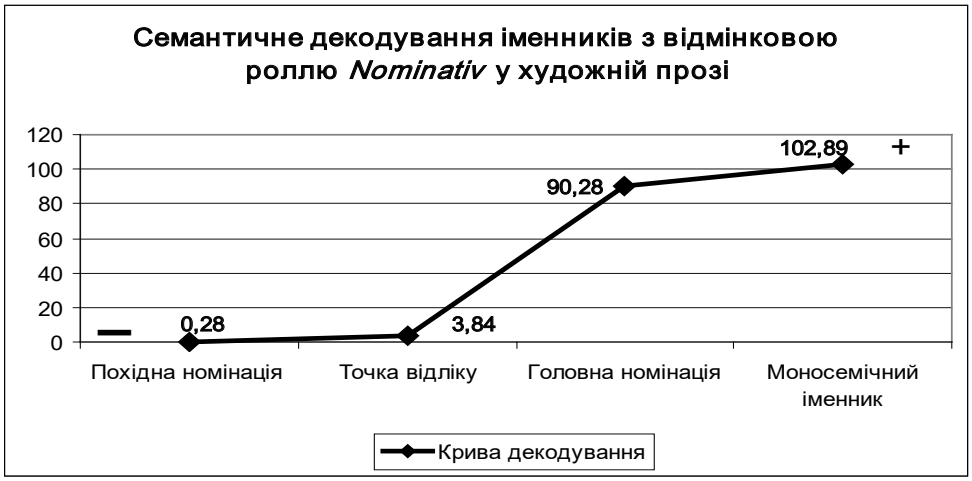

Рис. 2. Синергетична модель декодування іменників з відмінковою роллю Nominativ у німецькомовній художній прозі

кового змісту з цією відмінковою роллю у німецькомовних текстах художнього стилю.

Висновки. Отримані нами результати дослідження з лінгвосинергетичних позицій доводять наступне:

1) як у німецькомовних текстах художнього, так і публіцистичного стилю ієрархія семантичного декодування: 1) *моно* – 2) *головна номінація* свідчить з позицій лінгвосинергетики на користь встановлення динамічної рівноваги між кількістю реалізацій та оптимальним для декодування ментальним лексиконом людини обсягу семантичного потенціалу моносемічних та полісемічних іменників у рамках вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що»;

2) як у німецькомовних текстах художнього, так і публіцистичного стилю реалізація похідних номінацій полісемічної моделі не відповідає синергетичному закону мінімізації зусиль та збереження мовної енергії.

У підсумку можна констатувати, що у досліджених нами текстах німецькомовної художньої прози і преси семантичний вимір моносемічної моделі іменника та головних номінацій полісемічної моделі з відмінковою роллю *Nominativ* знаходяться у напрямі прогресу, а семантичний вимір похідних номінацій полісемічної моделі – регресу. Якщо під впливом флуктуацій або зовнішньої енергії така картина залишатиметься без змін, то це прогнозуватиме парадигму декодувань іменникової інформації з відмінковою роллю *Nominativ*, яка характеризує іменник як суб'єкт-ідентифікатор дії у контексті відношень «хто, що» на користь моносемічної моделі та головних номінацій полісемічної моделі слова. Відповідно похідні номінації прогнозовано відходитимуть на задній план як у німецькомовній пресі, так і німецькомовній художній прозі.

Висунута у роботі **гіпотеза** підтверджує, що оскільки найближчі відстані у лексичній структурі слова на мовному рівні є найближчими в зіставленні зі структурами знань ментального лексикону людини, то вибудовування іменникового змісту з відмінковою роллю *Nominativ* за синергетичним принципом збереження мовної енергії й мінімізації зусиль найоптимальніше скеровує ментальний лексикон людини передусім на декодування моносемічної моделі іменника, а також оптимально – хоч і меншою мірою – на декодування найближчої семантичної відстані виміру полісемічної моделі, яка представлена головною номінацією слова як у німецькомовних текстах художнього, так і публіцистичного стилю.

Перспективами дослідження є вивчення декодування семантичного обсягу іменника також з іншими відмінками для отримання цілісної картини про функціонування іменника як ідентифікатора-носія глибинного змісту відмінкових ролей у німецькомовній художній прозі та пресі. Залучення при цьому статистичних методів дослідження дасть можливість спостерігати відповідні напрями прогресу або регресу іменникового буття у проходженні синергетичного циклу порядок – хаос – порядок, щоб у такий спосіб прогнозувати і проектувати відповідну фіксацію змін на мовний рівень, носієм якого є словниковий склад німецької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Домброван Т. І. Актуалізація синергетичного підходу в сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Записки з романо-германської філології*. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 26. С. 51–58.
2. Дребет В. В. Іменник у сучасній німецькій мові: семантика, синтагматика, парадигматика (лінгвосинергетичний підхід) : дис. … д-ра філол. наук : 10.02.04 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2017. 510 с.
3. Кійко С. В. Мовна і міжмовна омонімія в німецько-українських паралелях: лінгвосинергетичний аспект : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04, 10.02.15 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2015. 509 с.
4. Admoni W. Der deutsche Sprachbau. 4., überarb. u. erw. Aufl. München : Verlag c. H. Beck, 1982. 336 S.
5. Altmann G. Modelling diversification phenomena in language. *Diversification Processes in Language: Grammar.* Hagen : Margit Rottmann Medienverlag, 1991. P. 33–46.
6. Brinkmann H. Die Deutsche Sprache: Gestalt und Leistung. 2., erw. Aufl. Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, 1971. 939 S.
7. Busse D. Semantik. Paderborn : Wilhelm Fink, 2012. 144 S.
8. Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache : веб-сайт. URL: http://www.dwds.de (дата звернення: 30.08.2026).
9. Duden Onlinewörterbuch : веб-сайт. URL: https://www.duden.de (дата звернення: 30.08.2026).
10. Dürrenmatt F. Der Richter und sein Henker. Hamburg : Rowohlt Verlag, 1962. 147 S.
11. Ein Traum von Freiheit. *Der Spiegel* : веб-сайт. URL: http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-76764126.html (дата звернення: 30.08.2026).
12. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik. Berlin : Akademie-Verlag, 1961. 226 S.
13. Fillmore Ch. J. The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. P. 74–97.

14. Haken H. Beiträge zur Geschichte der Synergetik: allgemeine Prinzipien der Selbstorganisation in Natur und Gesellschaft. Wiesbaden : Springer Spektrum, 2016. 328 S.

15. Helbig G. Oberflächen- und Tiefenkasus. Zum Problem der Bedeutung der Kasus. *Kasus im Deutschen: Form und Inhalt* / hrsg. von Marcel Vuillaume. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 1998. S. 1–13.

16. IHS sieht Österreich auf Wachstumskurs. *Wiener Zeitung* : веб-сайт. URL: https://www.tagblatt-wienerzeitung.at/nachrichten/wirtschaft/oesterreich/645585-IHS-sieht-Oesterreich-auf-Wachstumskurs.html (дата звернення: 30.08.2026).

17. Jackendoff R. S. Semantics and Cognition. Cambridge : MIT Press, 1972. 223 p.

18. Köhler R. Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum : Studienverlag Brockmeyer, 1986. 200 S.

19. Kolb U. Schönes Leben. München : Deutsches Taschenbuch Verlag, 1996. 317 S.

20. Löbner S. Semantik : Eine Einführung. 2., aktualis. u. stark erw. Aufl. Berlin / Boston : Walter de Gruyter, 2015. 462 S.

21. Meineke E. Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg : Universitätsverlag WINTER. 1996. 496 S.

22. Primus B. Semantische Rollen. Heidelberg : Universitätsverlag WINTER. 2012. 99 S.

23. Schwarz-Friesel M. Einführung in die Kognitive Linguistik. 2., überarb. Aufl. Tübingen und Basel : Francke Verlag, 1996. 238 S.

24. Wahrig Digital. Deutsches Wörterbuch. On CD. Gütersloh : Wissen Media Verlag, 2007.

25. Wotjak G. Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. Berlin : Max Hueber Verlag, 1971. 343 S.

26. Zipf G. K. Human Behavior and the Principle of Least Effort. Cambridge : Addison-Wesley, 1949. 573 p.

REFERENCES

1. Dombrovan T. I. (2011) Aktualizatsiia synerhetychnoho pidkhodu v suchasnykh linhvistychnykh doslidzhenniakh. [Actualization of the Synergetic Approach in Modern Linguistic Research] *Zapysky z romano-hermanskoi filolohii.* Odesa : Feniks. 26. 51–58. [in Ukrainian].

2. Drebet V. V. (2017) Imennyk u suchasnii nimetskii movi: semantyka, syntahmatyka, paradyhmatyka (linhvosynerhetychnyi pidkhid) [Nouns in Modern German: Semantics, Syntagmatics, and Paradigmatics (A Linguosynergistic Approach)] : dys. … d-ra filol. nauk : 10.02.04 / Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa. 510 s. [in Ukrainian].

3. Kiiko S. V. (2015) Movna i mizhmovna omonimiia v nimetsko-ukrainskykh paraleliakh: linhvosynerhetychnyi aspekt [Linguistic and Interlingual Homonymy in German-Ukrainian Parallels: Linguosynergetic Aspect] : dys. ... d-ra. filol. nauk : 10.02.04, 10.02.15 / Kyiv. nats. linhv. un-t. Kyiv. 509 s. [in Ukrainian].

4. Admoni W. (1982) Der deutsche Sprachbau. [The Structure of the German Language] 4., überarb. u. erw. Aufl. München : Verlag c. H. Beck. 336 S. [in German].

5. Altmann G. (1991) Modelling Diversification Phenomena in Language. *Diversification Processes in Language: Grammar.* Hagen : Margit Rottmann Medienverlag. 33–46.

6. Brinkmann H. (1971) Die Deutsche Sprache: Gestalt und Leistung. [The German Language: Form and Function] 2., erw. Aufl. Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann. 939 S. [in German].

7. Busse D. (2012) Semantik. [Semantics] Paderborn : Wilhelm Fink. 144 S. [in German].

8. Digitales Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. [Digital Dictionary of Contemporary German] [Web Page]. URL: http://www.dwds.de (Last accessed: 30.08.2026). [in German].

9. Duden Onlinew**ö**rterbuch. [Duden Online Dictionary] [Web Page]. URL: https://www.duden.de (Last accessed: 30.08.2026). [in German].

10. Dürrenmatt F. (1962) Der Richter und sein Henker. [The Judge and His Hangman] Hamburg : Rowohlt Verlag. 147 S. [in German].

11. Ein Traum von Freiheit. [A Dream of Freedom] *Der Spiegel* [Web Page]. URL: http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-76764126.html (Last accessed: 30.08.2026). [in German].

12. Erben J. (1961) Abriß der deutschen Grammatik. [Outline of German Grammar] Berlin : Akademie-Verlag. 226 S. [in German].

13. Fillmore Ch. J. (1968) The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. New York : Holt, Rinehart and Winston. 74–97.

14. Haken H. (2016) Beiträge zur Geschichte der Synergetik: allgemeine Prinzipien der Selbstorganisation in Natur und Gesellschaft. [Contributions to the History of Synergetics: General Principles of Self-Organization in Nature and Society] Wiesbaden : Springer Spektrum. 328 S. [in German].

15. Helbig G. (1998) Oberflächen- und Tiefenkasus. Zum Problem der Bedeutung der Kasus. [Surface and Deep Cases: On the Problem of Case Meaning] *Kasus im Deutschen: Form und Inhalt* / hrsg. von Marcel Vuillaume. Tübingen : Stauffenburg Verlag. 1–13. [in German].

16. IHS sieht Österreich auf Wachstumskurs. [IHS Sees Austria on a Growth Path] *Wiener Zeitung* [Web Page]. URL: https://www.tagblatt-wienerzeitung.at/nachrichten/wirtschaft/oesterreich/645585-IHS-sieht-Oesterreich-auf-Wachstumskurs.html (Last accessed: 30.08.2026). [in German].

17. Jackendoff R. S. (1972) Semantics and Cognition. Cambridge : MIT Press. 223 p.

18. Köhler R. (1986) Zur linguistischen Synergetik: Struktur und Dynamik der Lexik. [On Linguistic Synergetics: Structure and Dynamics of Lexis] Bochum : Studienverlag Brockmeyer. 200 S. [in German].

19. Kolb U. (1996) Schönes Leben. [Beautiful Life] München : Deutsches Taschenbuch Verlag. 317 S. [in German].

20. Löbner S. (2015) Semantik: Eine Einführung. [Semantics: an Introduction] 2., aktual. u. stark erw. Aufl. Berlin / Boston : Walter de Gruyter. 462 S. [in German].
21. Meineke E. (1996) Das Substantiv in der deutschen Gegenwartssprache. [The Noun in the Contemporary German Language] Heidelberg : Universitätsverlag WINTER. 496 S. [in German].
22. Primus B. (2012) Semantische Rollen. [Semantic Roles] Heidelberg : Universitätsverlag WINTER. 99 S. [in German].
23. Schwarz-Friesel M. (1996) Einführung in die Kognitive Linguistik. [Introduction to Cognitive Linguistics] 2., überarb. Aufl. Tübingen und Basel : Francke Verlag. 238 S. [in German].
24. Wahrig Digital. Deutsches Wörterbuch. (2007) [Wahrig Digital. German Dictionary] On CD. Gütersloh : Wissen Media Verlag. [in German].
25. Wotjak G. (1971) Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. [Studies on the Structure of Meaning] Berlin : Max Hueber Verlag. 343 S. [in German].
26. Zipf G. K. (1949) Human Behavior and the Principle of Least Effort. Cambridge : Addison-Wesley. 573 p.

Дата першого надходження статті до видання: 18.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)